

О.Я. Зайка

ГЛУХІВСЬКА СПІВАЦЬКА ШКОЛА ТА РОЛЬ ГЕТЬМАНА ДАНИЛА АПОСТОЛА У ЇЇ ЗАСНУВАННІ

У статті розглядається діяльність Глухівської співацької школи та роль гетьмана Данила Апостола у її заснуванні з огляду на розвиток культури та традицій початкової музичної освіти в Україні у першій половині XVIII ст.

Ключові слова: хорова культура, початкова музична освіта, співацька школа, придворна капела.

Культура відіграє велику роль у формуванні суспільства, впливає на сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності. Але ні соціальний прогрес, ні самовдосконалення особистості неможливі без засвоєння духовних скарбниць культури всесвітньої, передусім, вітчизняної.

Величезне значення в українській музичній культурі XVIII ст. мала створена за ініціативи гетьмана Данила Апостола в 1729 р. глухівська співацька школа.

Виникнення глухівської музичної школи у XVIII ст. обумовлено надзвичайно високим розвитком музично-співочої культури в умовах функціонування Української козацько-гетьманської держави (1654–1764 рр.), а також розмаїттям культурно-музичного життя в тогочасній Україні [1].

Дослідження про роль гетьмана Данила Апостола у заснуванні Глухівської співацької школи не мають цілеспрямованого та систематичного характеру. Значення Глухівської школи співу в соціокультурних процесах XVIII ст., традиції, принципи її функціонування досліджувала І. Бермес. Питання впливу школи на становлення національної професійної освіти в Україні доби Гетьманщини, розвиток вітчизняної музичної культури були предметом уваги В. Іванова, К. Майбурової, Л. Горенко, Г. Локощенка та ін. Феномен Глухівської школи досліджували також А. Ольховський, Г. Самойленко, С. Самойленко, О. Васюта, В. Белашов, В. Мудрик та ін.

Мета статті – висвітлити динаміку створення, особливості функціонування Глухівської співацької школи як навчального закладу доби Гетьманщини з огляду на роль гетьмана Данила Апостола у її заснуванні.

Діяльність школи та її навчальний процес проходили під опікою гетьманського уряду й органів адміністративного управління – Генеральної військової та Генеральної скарбової канцелярій [2].

Одногослоно обраний гетьманом Д. Апостол спромігся ліквідації Малоросійської колегії та підпорядкування Гетьманщини Колегії іноземних справ, продовжив справу П. Полуботка в реформі

судочинства, створив комісію по зведенню норм, що застосовувалися в українських судах в єдиний кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ» [3, с. 256].

Д. Апостол повернув з Криму запорожців, призначив нову генеральну і полкову старшину. Важливі посади дістали колишні мазепинці, що яскраво виявило політичні симпатії нового гетьмана. Гетьман підтримував людей освічених та інтелігентних [4, с. 238].

Про освіту Д. Апостола відомо небагато, але треба думати, що він не тільки був освіченою людиною свого часу, але й цікавився загальноєвропейськими ідеями та подіями і стежив за новинами з чужоземних країв. Яків Маркович занотовує у своєму «Щоденнику», що 2 травня 1731 р. гетьман (Апостол) прислав йому французькі газети, які, очевидно, були в Апостолів звичайною появою.

Був Апостол і добрим сім'янином, який дбав про забезпечення й освіту своїх численних дітей. Один з його синів, Петро Апостол, знав кілька іноземних мов і відомий як автор опублікованого щоденника російською і французькою мовами. В щоденнику П. Апостола міститься повідомлення про те, що з 12.07.1726 р. він розпочав брати уроки на «клавесині» у іноземця Шмідта [5].

Відомо, що в 1730 р. до двору імператриці Анни Іоанівни Данило Апостол відрядив «гусліста» – ритора чернігівської «Академії» Астрункевича. Запис в щоденнику М. Ханенка від 17 січня 1732 р. свідчить, що гетьман утримував оркестрову та вокальну капели («певчим гетьманским дано 50 коп.»), а 17 квітня зазначено, що «гобоїстам дано 12 коп.». Це спонукає до узагальнення тези про зародження й існування домашніх оркестрів в садибах гетьманської старшини [6].

Спроби організації музичної освіти в Україні мали місце і раніше. Спів викладався в школах, колегіумах, в Київській академії. Москва щораз більше почала забирати з України кращих бандуристів і співаків до своїх придворних капел [7].

Виникла гостра потреба у створенні спеціалізованої школи, яка б систематично випускала підготовлені кадри співаків. Така школа з підготовки кваліфікованих співаків-регентів відкривається у Глухові у 1729 р., куди набиралися діти церковників, козаків, міщан з усієї Малоросії і утримувалися державним коштом. Посилаючись на записи генерального підскарб'я Я. Марковича, історик А. Васильчиков відзначав, що в 1732 р. малі хлопчики перед їх відправкою до Петербурга проходили хорову практику в глухівській церкві св. Миколи [8, с. 4].

Виникнення школи обумовлено високим рівнем музичної культури Глухова, який на поч. XVIII ст. опинився у центрі важливих

історичних і політичних подій, а з 1708 р. став постійною резиденцією українських гетьманів. Глухів XVIII ст. стає відомим центром музичної освіти, де найкраще було поставлене традиційне кобзарське мистецтво, традиції навчання співу в Михайлівській, Троїцькій, Покровській, Анастасіївській, Варваріївській, монастирській, значною мірою Миколаївській школах [9, с. 16].

Головною формою музикування в місті була хорова культура, де існувало декілька хорових капел, які очолювали висококваліфіковані регенти (М. Бугаєвський, К. Юзефович, А. Рачинський, К. Лау та інші). Серед них виділявся Гаврило Головня – співак, регент, відомий в Україні та Росії композитор, автор «Ірмологію», «Азбуки церковного співу» та ін. [1].

Помітний вплив на культуру міста справляла діяльність у Глухові видатного літературного і культурно-музичного діяча Дмитра Ростовського.

У XVIII ст. Глухів став театральною столицею України. Так, 7 квітня 1730 року відбулась вистава першого українського аматорського театру в будинку І. Міклашевського.

Задовго до офіційного відкриття школи у Глухові існувала практика набору на навчання співаків, яка здійснювалася під контролем гетьманів та генеральної старшини. Набір українських співаків до царського двору протягом 10–30-х рр. XVIII ст. проводили співак Вирецький (1712 р.), государевий дяк і регент І. Петров (1714, 1718 рр.), государевий дяк і регент Іван Поповський (1714 та 1718 рр.), придворний співак Іван Константинов (1722 р.), служитель Василь Євстратов (1728 р.) та ін. Як відомо, імператриця Катерина I починала формувати свій хор виключно з українських півчих [9, с. 16].

Є дані про те, що в Глухові 1714 р. государевим дяком і регентом І. Петровим було відібрано для двору п'ять півчих. У 1718 р. він знов виїхав до Глухова «за голосами». У 20-ті рр. XVIII ст. такі набори стали частішими, зокрема, в 1728 р. відправлено двох альтів і двох дискантів. Саме тоді Глухів стає одним з провідних центрів на Україні, де найкраще було організовано набір та навчання півчих, яких згодом відправляли до Москви і Петербурга. Проте для задоволення потреби царської капели таких було небагато. Ось чому Д. Апостол, відповідаючи на чергове розпорядження «Її величності» (1728) вислати грамотних в співі хлопців повідомив, що відшукати їх важко [9]. Це видно з його наступної відповіді: «...и я по тому вашего высочества требованию, которые теперь могли винайтись хлопцы з тих, а именно двух дишкантов, а двух альтов отправляю, и хотя еще к тому оные не обучены, ибо обученных сыскать теперь весьма трудно, понеже тут, в Малой России, спеванные музыки звелися, за бывшим

здешним пременением, однак, надеюсь, когда обучатся, то до спевания будут не неугодни» [10].

Намагаючись знайти вихід, Д. Апостол у наступному році наказує провести в малоросійських полках експериментальний набір дорослих і малих з подальшим навчанням останніх у Глухові і відправленням за призначенням. Документальні матеріали Генеральної військової канцелярії свідчать про те, що цей захід завершився відправкою в січні 1730 р. до Москви 11 здібних півчих, яких підготували під контролем бурмістра і знавця співацького мистецтва Н.В. Шолупіні.

Л.І. Горенко подає документальні дані про 11 півчих (басистів Миколу і Григорія, тенорів Гната і Григорія, та сім хлопчиків), які пройшли навчання у Глухові і, за наказом гетьмана Д. Апостола, 13 березня 1730 р. були відправлені до царського двору у супроводі козака Якова Лобуса [1].

Указом, надісланим із Колегії іноземних справ до Генеральної військової канцелярії 24.VIII.1730 р., проголошувалось: «... по именному ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА указу учредить въ Глухове школу при одномъ реенте, который бы въ пении четвероголосномъ и партесномъ биль совершенно искусень, въ которую набирать со всей Малоросии и съ церковниковъ и съ другихъ козачихъ и мешанскихъ детей; и содержать всегда въ той школе одъ двадцати человекъ, а при томъ сыскать искусныхъ мастеровъ изъ иностранныхъ и малороссиянь и оныхъ учениковъ обучать и струнной музыки» [2].

Організаційні, навчальні та господарські заходи відбувалися під контролем гетьмана і працівників Генеральної військової канцелярії, а також знавця співацького мистецтва, бурмістра Никифора Шолупіні, який за розпорядженням генерального обозного Якова Лизогуба стежив за забезпеченням співаків одягом, харчуванням та платнею.

Практикою для учнів була їх постійна участь в хорі Миколаївської церкви. Крім хорового співу, в школі навчалися «струнной музыке по ноте» (грі на скрипці, кобзі, бандурі, гусях, цимбалах). Таким чином, упродовж періоду навчання учні отримували знання музичної грамоти, хорового співу та опановували гру на струнних народних інструментах [1].

У Глухівській співацькій школі постійно навчались 20–30 учнів. Середній термін навчання склав два роки, а залежав від попереднього рівня музичної підготовки. Щороку 10 випускників відряджалися до придворного хору й оркестру до Петербурга.

У школі здобули професійну музичну освіту багато діячів української культури, серед яких славнозвісний бандурист Григорій Михайлович Любисток – український співак, бандурист і педагог XVIII ст. У 1730 році він був відряджений з України до царського двору, де був придворним

бандуристом цесарівни, згодом імператриці Єлизавети Петрівни [1].

Система підготовки музичних кадрів у Глухівській школі показала себе ефективною, що сприяло популяризації української вокальної культури і українських співаків на теренах Росії. В цей час, на тлі підвищення майстерності Придворної капели, зростає попит на українських співаків з боку численних сановників, які запроваджували у себе, на зразок царського двору, домашні «капели» співаків, що привело до посиленої уваги до талановитої молоді [11].

Головний зміст діяльності школи полягав у пунктах, викладених «Канцелярией министерского правления малороссийских дел»:

1. З метою утримання півчих і струнної музики у Глухові вибудувати для школи спеціальний будинок «две горницы с комнатами да пекарню», а для приготування їжі учням школи «взять двух баб и одного мужика».

2. Для організації навчального процесу в школі знайти «угодных к пению киевского и партесного пения регента, человека доброго и в пении, и в составлении нот искусснаго».

3. Пошуки «лучших голосов» зосередити у Ніжинському і Чернігівському полках через сотника Брежинського. Після ретельного пошуку зробити відбір: «из тех хлопцев выбрав, оставить угодных в Глухове при школе, а именно регента одного, хлопцев лучших голосов семнадцать, да для игранья на струнной музыке приискать мастеров гуслиста, бандуриста из малороссиян, умеющих играть на гусях, бандуре и скрипке, чтобы на оных инструментах из показанных хлопцев семь человек обучили струнной музыке по ноте».

4. Для фінансового забезпечення школи було асигновано «сто рублей» на рік з розрахунку: регентові – 50, басистові – одному 5 руб., усім учням, беручи до уваги того ж таки басиста (на взуття, шапки тощо), по 2 карбованці. За добре навчання видавати, як заохочення, по 10 копійок на місяць кожному. Платню педагогам, гуслистові та бандуристу – по 20 крб. на рік. На свічки для школи – по 5 крб. на рік. На харчування всім (враховуючи й учителів) – по 2 копійки на день, та борошна по півосьмини на місяць, та крупів по 2 гарнці.

5. З метою дотримання дисципліни та порядку в школі доручалося виділити з глухівського гарнізону унтер-офіцера «к смотрению оной и чтобы ученики не своевольничали и не гуляли» [10].

У зв'язку зі смертю гетьмана Д. Апостола співацька школа перестала отримувати необхідне фінансування, що і спричинило відомий указ імператриці Анни Іоанівни від 1 вересня 1738 року про постачання професійних співаків до імператорського двору: «Щоб набирати із усієї Малої Росії із церковників, також із козацьких та

міщанських дітей і з інших і утримувати завжди в тій школі до 20 осіб, вибираючи, щоб найліпші голоси були, і веліти їхньому регенту підучити кийвського і партесного співу, а котрі співу будуть навчені, тих щорічно ліпших присилати до двору її імператорської величності осіб по 10, а на їх місця знову таких набирати» [12, с. 108].

За місяць до указу, а саме «в августе 1738 года из 19 человек певчих, подготовлявшихся в Глухове, выбраны были 11, которые и отправлены ко двору Анны Иоанновны вместе с регентом Федором Яворским».

Майже за 50 років діяльності школи в ній були навчені більше 300 хористів для придворної співацької капели. Музичні традиції цієї школи дозволили сформувати у Глухові талант двох неперевершених композиторів – Максима Березовського і Дмитра Бортнянського. За даними групи дослідників, у цій школі декілька місяців стажувався і Григорій Сковорода [13, с. 84–85].

З 40-50-х рр. XVIII ст. відомостей про Глухівську школу збереглося мало. Вона забезпечувала перевірку набраних голосів і відправку півчих до Петербурга, готувала співаків для місцевої Миколаївської церкви та інших приходів міста. Згодом, коли центрами наборів стали Новгород-Сіверський, Київ, Харків та інші міста, підготовка у Глухові співаків для Придворної співацької капели звузилась, а в кінці XVIII ст. зовсім занепала» [14; с. 385].

Глухівська школа проіснувала кілька десятків років, після чого її було приєднано до Придворної співацької капели в Петербурзі.

Частина виконавців не потрапляла до столиці або з різних причин поверталася в Україну, поповнюючи ряди регентів, хористів, музикантів, кобзарів. Вони ставали носіями професійної музичної освіти і національної культури. Саме такі вихованці Глухівської школи закладали основи вітчизняного музичного професіоналізму як в Україні, так і в Росії.

Отже, плідна діяльність Глухівської школи стала можливою завдяки розвинутій культурі України того часу, зокрема завдяки традиціям початкової музичної освіти. Метою подальших наукових розвідок є дослідження впливу Глухівської музичної школи на становлення музичної професійної освіти в Україні доби Гетьманщини.

Посилання

1. Горенко Л.І. Традиції кобзарського мистецтва та Глухівська музична школа // Бандурне мистецтво XXI століття: тенденції та перспективи розвитку: Зб. матеріалів II Міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 12–13 жовтня 2006 р. – К.: ДАКККіМ, 2006. – 192 с.

2. Горенко-Баранівська Л. Музично-освітня справа в Україні другої половини XVII–XVIII ст. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=2393&number=41&category=6>

3. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевский. К., Либидь, 1990. – 398 с.

4. Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. – К., Наш час, 2008. – 320 с.

5. Архімович Л.Б. Українська класична опера / Л.Б. Архімович. – К.: Музична Україна, 1957. – 256 с.

6. Мудрик В.Г. Традиція музичної культури дворянських садіб України [Текст]: збірник / В.Г. Мудрик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7, Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: збірник / Міністерство освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ: НПУ, 2007. – Вип. 5 (28). – С. 148–154.

7. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге видання, фототипне. – К.: АТ «Другарука», МП «Фенікс», 1993. – 550 с.

8. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. В 4 т. / А.А. Васильчиков. – Т. 1. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1880. – 486 с.

9. Іванов В.Ф. Співацька освіта в Україні. [Текст] / В.Ф. Іванов. – К.: Муз. Україна, 1997. – 288 с.

10. Майбурова К. Глухівська школа півчих XVIII ст. та роль у розвитку музичного професіоналізму на Україні та в Росії / К. Майбурова // Українське музикознавство. – Вип. 6. – К.: Музична Україна, 1971. – С. 126–136.

11. Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1. – С. 824.

12. Ольховський А. Нарис історії української музики / Андрій Ольховський. – К.: Муз. Україна, 2003. – С. 487–488.

13. Белашов В.І. Глухів – столиця Гетьманщини (До «Глухівського періоду» історії України (1708–1782 рр.) / Валерій Іванович Белашов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 220 с.

14. Іванов В.Ф., Шиффер Т.В. Музична освіта // Історія української музики. – К.: Музична думка, 1989. – Т. 1. – С. 374–393.

Заика Е.Я. Глуховская певческая школа и роль гетмана Данилы Апостола в ее основании

В статье рассматривается деятельность Глуховской певческой школы и роль гетмана Данилы Апостола в ее основании с точки зрения развития культуры и традиций начального музыкального образования в Украине в первой половине XVIII в.

Ключевые слова: хоровая культура, начальное музыкальное образование, певческая школа, придворная капелла.

Zaika O.Ya. Hlukhiv singing school and the role of Hetman Danylo Apostol in its founding

The article investigates the activity of Hlukhiv singing school and the role of Hetman Danylo Apostol in its founding from the point of view of the culture development and traditions of primary music education in Ukraine in the first half of the 18th century.

Key words: chorus culture, primary music education, singing school, court chapel.

09.03.2016 р.

УДК 2-523.42(477.51-25) «18»

О.М. Ванжула

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ СОБОР У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ XVIII ст.

У статті проаналізовано склад духовенства та парафіян чернігівського Спасо-Преображенського собору протягом XVIII ст., розкрито причини зменшення його ролі у міському середовищі Чернігова та занепаду соборної парафії у другій половині XVIII ст.

Ключові слова: Спасо-Преображенський собор, Чернігів, соборний причет, парафіяни та маєтності.

Спасо-Преображенський собор XI ст., розташований в адміністративному центрі чернігівської фортеці, протягом століть залишався головним храмом міста. Традиційно він виконував у Чернігові провідну сакральну, меморіальну, урочисту та комунікативну ролі [1, с. 68]. Багатоважлива історія пам'ятки та її архітектурні особливості висвітлювалися дослідниками в церковно-історичних студіях XIX–XX ст. [2]. Проте, маловивченими залишаються питання кількісного складу соборного духовенства та вірян Спасо-Преображенського собору, їхнього майнового та суспільного статусу у порівнянні з парафіями інших міських церков XVIII ст. Соборні протопопи цього періоду доволі побіжно згадуються в історичних розвідках XIX–XX ст. [3].

Важливим джерелом інформації з минулого стародавньої пам'ятки є сповідальні розписи та архівні документи XVIII ст. стосовно церков полкової Чернігівської сотні за 1739 р. та 1743 р. Вони вміщують дані, у тому числі і про церковну парафію Спасо-Преображенського собору. Розпис 1739 р. має значні втрати на початку документу. Зокрема, в ньому відсутні дані щодо домогосподарств священнослужителів та частково козаків, приписаних до храму, але вміщена узагальнена таблиця соборної парафії [6, арк. 13]. Проте, повністю зберігся розпис 1743 р. У ньому міститься вичерпна інформація про кількісний склад соборного причету, соціальний, віковий статус його парафіян [7, арк. 1–16].

Головною метою сповідального обліку, запровадженого в Росії ще у 90-х рр. XVII ст., було виявлення серед населення старообрядців, які не відвідували ніконіанських церков. Одночасно він був своєрідним засобом державного контролю за благочестивим життям населення та мав фіскальну функцію [4, с. 122–124]. У Гетьманщині ця практика поширилася відповідно до указу Синоду від 7 березня 1722 р. Усі парафіяни, особи, що досягли семирічного віку і старші, мали сповідуватися й причащатися у свого священника. Упродовж 1737–1742 рр. сповідальні розписи